

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ВЧИТЕЛЬКИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ К. В. ЄЛЬНИЦЬКОГО (1846–1917)**

Демченко Н. М.

У статті автор аналізує педагогічну діяльність і погляди вітчизняного педагога другої пол. XIX – поч. XX ст. К. В. Єльницького, розкриває погляди педагога щодо теоретико-методологічної підготовки вчительки як складову її загальнопрофесійної майстерності.

Ключові слова: теоретико-методологічна підготовка, особистісні якості, професіоналізм, вчителька.

В статье автор анализирует педагогическую деятельность и взгляды отечественного педагога второй половины XIX – начала XX в. К. В. Ельницкого, раскрывает взгляды педагога на теоретико-методологическую подготовку учительницы как составляющую её общепрофессионального мастерства.

Ключевые слова: теоретико-педагогическая подготовка, личностные качества, профессионализм, учительница.

The author analyzes theoretical views of the Russian educator of the second half of the 19th – the beginning of the 20th century K. V. Yel'nytskyi on the problem of theoretical and methodological teacher education as a component of their general professionalism.

Key words: theoretical and pedagogical training, personality traits, professionalism, teacher.

Постановка проблеми. Вища педагогічна школа є провідним соціальним інститутом, який вирішує завдання професійної підготовки майбутніх вчителів. В умовах радикальної перебудови системи освіти особливого значення набувають питання, пов'язані з якістю професійної підготовки спеціалістів освітньої галузі тим критеріям, які відповідають провідним тенденціям оновлення системи освіти.

Саме тому доцільним є переосмислення досвіду професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у різні історичні періоди. Враховуючи, що гармонійне поєднання інновацій і традицій забезпечується на основі фундаментальних знань, тобто усвідомлення закономірностей історичного процесу розвитку педагогічних поглядів вітчизняних учених на професійно-педагогічні якості вчительки, суттєво зростає потреба звернення до наукових концепцій видатних представників вітчизняної педагогічної думки кін. XIX – поч. XX ст., серед яких особливе місце належить педагогу, історику педагогіки та методисту, випускнику Ніжинського ліцею Костянтину Васильовичу Єльницькому (1846–1917).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності К. В. Єльницького побічно розглядалися в дисертаційних працях таких російських учених, як Г. Козлова, Т. Мішина, О. Федиско, І. Федотова, Н. Чуркіна та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є здійснення цілісного наукового аналізу проблеми; визначення розроблених К. В. Єльницьким теоретико-методологічних засад професійної підготовки майбутніх учительок; виявлення обґрунтованих ним провідних компонентів професіоналізму вчительки-виховательки.

Основний матеріал. Проблема жіночої освіти у Російській імперії актуалізується у 60-ті рр. XIX ст. – роки значних змін у суспільно-політичному, економічному та культурному житті країни.

Цей час позначений розгортанням суспільно-педагогічного руху, який дав поштовх для опрацювання питань теорії і практики навчання та виховання жінок. Проте до вирішення проблем освіти та виховання жінки представники різних прошарків суспільства мали протилежні підходи. Прогресивні педагоги, вчені й освітні діячі критикували існуючі привілейовані закриті жіночі навчальні заклади за відірваність навчання та виховання від життя, за нехтування національними традиціями та культурою. Водночас вони піднімали проблеми рівноправ'я жінок з чоловіками у галузі освіти, доступності всіх ступенів освіти для дівчат, ставили питання про введення загальної та обо-

в'язкової початкової освіти, про необхідність урахування статевих особливостей учнів у навчанні та вихованні. Вітчизняний викладач педагогіки К. В. Єльницький пов'язував жіночу загальну середню освіту з підготовкою майбутніх матерів до професії учителя.

Єльницький Костянтин Васильович народився 11 червня 1846 р. у Мінській губернії у родині титулярного радника судового відомства. Після завершення навчання у гімназії у 1865 р. вступив до Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, який завершив у 1868 р., і почав працювати на посаді вчителя російської словесності Мозирської класичної гімназії.

Після навчався на дворічних курсах при 2-й Санкт-Петербурзькій військовій гімназії та 9 липня 1872 р. отримав призначення в Сибірську військову гімназію. Одночасно наказом генерал-губернатора Західного Сибіру від 8 вересня 1872 р. був призначений учителем педагогіки та дидактики Омської жіночої гімназії почесних громадян Попових.

З 19 серпня 1882 р. К. В. Єльницький – головний інспектор училищ Західного Сибіру та викладач педагогіки і дидактики у 7-х і 8-х класах Омської жіночої гімназії, де працював до 1906 р.

За час своєї роботи в Омську вчений підготував до друку 34 підручники та посібники: "Курс дидактики" (1915), "Методика початкового навчання вітчизняної мови" (1916), "Загальна педагогіка" (1916), "Нариси з історії педагогіки" (1918) тощо та близько 200 статей у різноманітних педагогічних журналах. Також він є автором книг-спогадів "Сорок років учительства на далекій околиці" (Київ, 1911) та "Із пережитого" (Київ, 1912).

Як справедливо зазначила дослідниця педагогічної діяльності та спадщини вченого І. Б. Федотова, підручник "Загальна педагогіка" К. В. Єльницького довгий час слугував як джерело для самоосвіти вчителів, вдосконалення їх професійної підготовки. Цілі покоління учнів педагогічних класів, учительських семінарій та інститутів Російської імперії кін. XIX – поч. XX ст. вивчали курс педагогіки за цим підручником.

Педагог брав активну участь у діяльності Омського товариства піклування про початкову освіту та інших благодійних товариств. Керував учительськими курсами початкових шкіл в Омську, Іваново-Вознесенську, Семипалатинську, Самарі, Іркутську.

7 січня 1910 р. через хворобу очей К. В. Єльницького було звільнено з Кадетського корпусу, і він від'їжджає до Санкт-Петербурга. Після операції, з 1910 р., вчений викладав у педагогічному класі Парицького жіночого училища духовного відомства (біля Мінська). Помер педагог у 1917 р.

К. В. Єльницький першим у вітчизняній педагогічній думці дослідив питання теорії і практики підготовки жінки-вчительки. Як і К. Д. Ушинський, педагог був переконаним прихильником рівноправ'я чоловіків і жінок в освіті. Він вважав, що освіта жінки, як і освіта чоловіка, повинна мати загальнолюдський характер. Водночас жінка повинна бути підготовлена як педагог, вихователька та вчителька своїх дітей.

Вчений переконував, що саме жінки мають покликання займатися навчально-виховною діяльністю, оскільки від природи наділені природними здібностями до цього фаху, а також вони є виховательками майбутнього покоління. Водночас жінці притаманна "душевна чутливість, яка допомагає їй розуміти дітей, врадувати їх потреби і своєчасно задовольняти їх" [1, с. 3]. До того ж вона наділена терпінням і витривалістю, без яких неможливе виховання дітей.

Серед особистісних якостей вчительки К. В. Єльницький визначає високий професіоналізм, ерудованість та суто людські риси – любов до дітей, до своєї справи, доброта. Оскільки жінка є природною вихователькою в родині, то має бути нею і в школі. "За своєю природою багато жінок мають схильність любити материнською любов'ю не лише своїх, але й чужих дітей. Доглядати за ними, турбуватись про них, виказувати їм ласку, що є для них свого роду потребою" – доводив педагог [1, с. 6].

Підтримуючи прогресивну педагогічну громаду, К. В. Єльницький відстоював необхідність отримання жінками не лише середньої, але й вищої педагогічної освіти та виступав з пропозицією відкрити спеціально для жінок педагогічний інститут. Особливе місце у педагогічній концепції вченого-практика посідає ідея про гармонійне поєднання повноцінної загальноосвітньої підготовки жінки зі спеціальними педагогічними знаннями.

Професійно-педагогічна підготовка жінки-вчителя, за К. В. Єльницьким, повинна була базуватись на теоретичних положеннях, обґрунтованих К. Д. Ушинським. Задля втілення цих положень він сформулював науково обґрунтовані вимоги до вчительки, розробив програми дисциплін педагогіки, дидактики та методики початкового навчання, запропонував програму педагогічної практики майбутніх учительок початкової школи.

За 30-річний період своєї діяльності в Омській жіночій гімназії педагог перевіряв свої теоретичні положення в процесі навчання учениць восьмого додаткового класу як майбутніх учительок.

Курс загальної педагогіки, на думку К. В. Єльницького, в жіночих навчальних закладах мав слугувати свідомому засвоєнню ученицями як завдань навчання, так і виховання. "Вивчення педагогіки необхідно всім тим, кому доводиться займатися справою виховання дітей. Відповідно, її знання необхідне як батькам, так і особам, які присвятили себе справі виховання чужих дітей", – пише вчений [2, с. 2].

Велика кількість з визначених вченим теоретичних положень щодо професійної підготовки вчительки є актуальними і для сучасних педагогічних навчальних закладів, а саме: вивчення курсів педагогіки та методики аналізу шкільних підручників; проведення пробних і залікових уроків, позакласної роботи з учнями; колективний аналіз занять, проведених практиканткою; дослідження студенткою передового досвіду вчителів школи, на базі якої проходила практика; узагальнення студенткою особистого досвіду, накопиченого протягом педагогічної практики; налагодження зв'язку педагогічного навчального закладу з випускниками; систематичне вивчення учнями нової педагогічної літератури, рецензування окремих публікацій.

Особливою заслугою педагога є те, що випускниці Омської жіночої гімназії, де педагогічні дисципліни викладав К. В. Єльницький, відзначались високим рівнем професійної компетентності та моральності, глибокою потребою займатись просвітницькою діяльністю серед населення Сибіру.

Підкреслюючи домінуючу роль родини та вчительки на початковому етапі розвитку дитини, педагог обґрунтував науково-теоретичні вимоги до материнського виховання та навчально-виховного процесу у початковій школі, серед яких: а) починати виховання дитини необхідно з першого дня її життя; б) материнське виховання повинно включати вправи органів чуття; в) у дитинстві важливо ізолювати дитину від впливу негативних прикладів і вражень; г) виховання має здійснюватись поступово, в обумовленому природою дитячого організму порядку; г) головними засобами виховання повинні виступати розсудливість, любов, приклад близьких і вчительки; д) всебічне виховання дітей означає гармонійне поєднання розумового, морального, естетичного, фізичного та трудового виховання; е) особливу увагу потрібно приділяти вихованню моральних почуттів і звичок гуманної поведінки.

У визначенні необхідних якостей професійної вчительки, вчительки – майстра своєї справи К. В. Єльницький керувався думкою про те, що саме особистість вчительки визначає процес навчання, дотримання порядку у школі та моральний вплив на учнів. Живий вплив вчительки неможливо замінити ані програмами, ані підручниками чи правилами школи.

Маючи за мету своєї діяльності становлення і перетворення особистості, педагог покликаний керувати процесом інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку та формування духовного світу дитини. Особистість вчительки має відігравати вирішальну роль у навчанні: тільки особистість, людина високих духовних якостей може ефективно впливати на учнів. Так, наприклад, щоб ефективно здійснювати вплив на моральне виховання учнів, вчителька повинна розвивати в них релігійність, слухняність і старанність, повагу до виконання свого обов'язку, правдивість, співчуття до інших [2, с. 59].

Отже, К. В. Єльницький доводить, що особистість педагога є важливим чинником формування особистості школяра. У своїй діяльності вчителька наочно демонструє засвоєні нею моделі поведінки, соціальних норм і цінностей. Її індивідуально-психологічні якості зумовлюють ціннісно-змістові уявлення виховання.

Ключова роль у вихованні дітей належить вчительці, був упевнений учений. Саме вчителька здійснює навчання й виховання учнів з урахуванням специфіки їх індивідуального та вікового розвитку, сприяє розвитку особистості школяра, його грамотності, професійному самовизначенню.

Вчителька повинна бути взірцем, ідеалом учнів, замінювати батьків, коли учні знаходяться в школі. "Вона впливає на них і прикладом, і настановою, і співчутливо-пильним наглядом ... і діти, відчуваючи її материнську турботу про них, і горнуть до неї, як до рідної матері"; "суттєвий виховний вплив на учнів вчителька здійснює і своїми особистісними якостями, і власним прикладом. Будучи акуратною, працювотою, терплячою і співчутливою, вона виховує в учнів ті добрі якості. Підтримуючи в школі чистоту і порядок, вона привчає і дітей до охайності та порядку. Маючи природ-

ний естетичний смак і чуття та проявляючи їх у своєму житті та діяльності, вона тим самим формує позитивні почуття та смак своїх учнів" – писав учений [1, с. 6; 1, с. 7].

Однією з основних умов оволодіння педагогічною майстерністю К. В. Єльницький вважав гарне володіння мовою, яка є засобом передачі знань від учителя до учня. Педагог відводив важливе місце живому слову вчителя під час викладу нового матеріалу, у його закріпленні та поглибленні знань, творчому їх застосуванні, в індивідуальному підході до учнів.

Вчителька повинна турбуватись про те, щоб її мова була чіткою, зрозумілою та виразно. Тож до техніки мовлення вчительки він відносив також словниковий запас, особливості вимови і тон мовлення. Також вона має володіти вмінням енергійно викладати, збуджувати розумову активність учнів, підтримувати емоційний підйом і позитивний настрій у оволодінні знаннями на уроках та в позаурочний час.

Наявність пристрасності, зацікавленість своєю професійною діяльністю К. В. Єльницький також відносить до складових майстерності вчительки, оскільки вони стимулюють зростання інтересу до предмета, підвищують емоційну напругу на уроці. Заглиблений у викладацьку діяльність педагог ретельніше готується до занять, свідомо добирає необхідний для викладу матеріал та методи викладу нових знань, способи пов'язати нові знання із раніше вивченим матеріалом, враховує вікові та індивідуальні особливості учнів під час закріплення та перевірки пройденого, стверджував учений.

Поряд з цим учительці мають бути притаманні неординарність в організації навчально-виховного процесу, емоційність, вміння імпровізувати, винахідливість, творчість в осмисленні педагогічного досвіду попередніх поколінь і інноваційної теорії та практики сучасності.

К. В. Єльницький справедливо наголошував, що, окрім дидактичних знань та вмінь, складовою педагогічної майстерності вчительки є її манера спілкування з дітьми. Природність, невимушеність, привітність, відсутність зайвої суворості та наявність розумної вимогливості у спілкування зі школярами – ось на чому ґрунтується авторитет вчительки, який має значний вплив на ставлення учнів до навчального процесу.

Окреме місце в цьому переліку посідає розуміння педагогом справжнього авторитету жінки. Учений доводив, що "приклад оточення наділений величезною виховною силою, а таким прикладом для дитини є перш за все мати. Під впливом її прикладу розвиваються в неї найважливіші душевні порухи" [1, с. 4].

Висновки. Таким чином, у працях К. В. Єльницького визначаються головні вимоги, що висувуються до вчительки, яка володіє педагогічною майстерністю. Професіоналізм вчительки він визначав як інтегральну характеристику її індивідуальних, особистісних і суб'єктивно-діяльнісних якостей, цілісне утворення, яке дає можливість на максимальному рівні успішно вирішувати завдання, що є типовими для професії педагога.

Теоретичний аналіз педагогічної спадщини К. В. Єльницького дає можливість стверджувати, що поняття "професіоналізм вчительки-виховательки" розглядалося ним як інтегральна якість, яка включає: професійно значущі якості особистості вчительки (інтелектуальні, комунікативні, мотиваційні); знання, уміння і навички професійної діяльності, зокрема з реалізації індивідуального підходу у навчанні; вміння здійснювати педагогічний вплив на особистісний розвиток учня; здатність до саморозвитку та самоосвіти.

Проте наше дослідження не вичерпує всієї широти питання. Подальшого дослідження потребує проблема методичної підготовки майбутньої вчительки у спадщині вченого.

Література

1. Ельницький К. В. Значение педагогического образования для женщин, как воспитательниц и учительниц детей / К. В. Ельницький. – К. : Типография Акц. об-ва Н. Т. Корчак-Новицкого, 1900. – 8 с.
2. Ельницький К. В. Общая педагогика : пособие для учеб. заведений, в которых преподается педагогика, и для занимающихся воспитанием и обучением детей / К. В. Ельницький. – СПб. : Д. Д. Полубояринов, 1904. – 156 с.